

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ЗНАКІВ Ч. С. ПІРСА ТА ТЕОРІЯ ДОКАЗІВ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

Д. БОЧАРОВ
*кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
(Академія митної служби України)*



Відомий італійський медієвіст, семіолог і романіст У. Еко стверджував, що автор не повинен коментувати власні тексти. «Авторові слід було би померти, завершивши твір, аби не стати перешкодою на шляху власного тексту», — писав він [9, с. 6, 11]. Адже текст за визначенням — генератор інтерпретацій і насамперед — читацьких; ніщо так не тішить, як нові прочитання, що про їх можливість автор і гадки не мав, працюючи над твором [9, с. 6, 8].

Парадоксальність цих тверджень полягає в тому, що висловлені вони в коментарях «на маргінесах» першого роману У. Еко «Ім'я ружі», виданих автором окремою книжкою [9]. У подальшому метр не менш охоче коментує й інші свої романи. Бо ж автор хоч і «не мусить нічого пояснювати, проте може розповісти, як і чому він писав» [9, с. 13].

Узявши до уваги спільні для У. Еко та «головного героя» цього матеріалу Ч. Пірса розуміння текстів як знаків, що потребують інтерпретації [3, с. 247–280], та переконаність у потенційній необмеженості семіозису (а отже, й інтерпретації текстів-знаків), маємо можливість висувати: в ідеалі автор не повинен коментувати власні тексти, але за певних обставин просто зобов'язаний це робити, щоб «розповісти, як і чому він писав». Наш світ не ідеальний, реальні читачі далеко не завжди є «зразковими», тим більше коли йдеться про тексти, присвячені теорії знаків.

Саме цим умотивований намір прояснити підстави трактування юридичних доказів як знаків у раніше опублікованих статтях [1; 2] та перспективи класифікації доказів з огляду на систему «категорій» Ч. Пірса.

Серед тих учених, які поділяють думку стосовно доречності використання доробку семіотики в юридичній науці (в цілому) та теорії доказів (зокрема), більшість убачає безспірними два моменти:

юридичний доказ є знаком, що б ми під цим не розуміли;

залежно від характеру зв'язку зі своїм об'єктом докази поділяються на іконічні, індексальні та символічні знаки.

Але визнання поділу знаків на ікони, індекси та символи залежно від стосунку знака до свого об'єкта (визнаного самим Ч. Пірсом найбільш фундаментальним поділом [8, с. 201]) передбачає роботу в системі координат, запровадженій Ч. Пірсом, а отже — й прийняття його моделі знака.

Ч. Пірс уважав знак триелементною конструкцією — «тріадою», яка поєднує в собі репрезентамен, референт та інтерпретанту. *Репрезентаменом* є дещо, що заступає собою щось інше (референт) у певному відношенні або якості. Це, так би мовити, матеріальний, фонетичний, графічний замітник означуваного ним об'єкта, речовинне вираження знаку. *Референтом* є об'єкт означування, що ним можуть виступати об'єкти реальні, уявні та навіть такі, яких не можна собі уявити. Предмети матеріального світу, образи, ідеї, закони, знаки та ін. — усе це може правити за об'єкти означування. *Інтерпретанта* — це спосіб представляти за допомогою іншого знака те, що саме і на яких засадах репрезентамен насправді репрезентує [8, с. 177; 7, с. 179].

За Ч. Пірсом, знак діє таким чином: через інтерпретацію матеріального «тіла» знака (репрезентамена) свідомість інтерпретатора породжує ідею (інтерпретанту) об'єкта (референта), заміщеного репрезентаменом. Власне, інтерпретанта немов би творить об'єкт (референт) на основі репрезентамена. «Реальність» референта — суть презумпція; об'єкт, представлений знаком, існує завдяки репрезентативній «дії» знака та переконливій інтерпретації.

У пірсовій системі координат юридичний доказ має трактуватись як знакова конструкція, що має триелементну функціональну будову: *відсилає* до свого референта («предмет доказу» — факт, який підлягає встановленню; цей зв'язок іменується «належністю»), *існує* як репрезентамен («фактичні дані» — матеріалізоване в належній процесуальній формі повідомлення чи матеріальний об'єкт; характеризується «допустимістю») і *значить* завдяки інтерпретанті (витворений «доказовий факт» — квінтесенція смислу доказової інформації; має певний рівень «достовірності»).

Як цілком слушно зазначав У. Еко, винятковість підходу Ч. Пірса полягає в тому, що він «працював із загальною семіотикою, яка стосується всіх типів знака» [3, с. 251].

Це значно більше, ніж проста констатація відмінності «універсальної» моделі знака Ч. Пірса від «лінгвістичної» моделі Ф. де Сосюра. Адже поділ знаків на ікони, індекси та символи залежно від належності знака до свого об'єкта здійснений лише за одним із критеріїв, які впливають із обстоюваної Ч. Пірсом системи категорій.

За свідченням самого Ч. Пірса та його біографів, система категорій, що так суттєво вплинули на класифікацію знаків та зумовили загальний вигляд теорії знака, який вона наразі має, сформувалася під безпосереднім впливом системи «чистих розсудкових понять, або категорій» І. Канта, яким Ч. Пірс щиро захоп-

лювався. «Перші спроби інтерпретації, спровоковані читанням І. Канта й романтиків, з одного боку, та реальною науковою практикою — з другого, з часом стали важливою складовою архітекτονіки головного теоретичного спадку Пірса — його загальної теорії знаків», — пише В. Кірющенко [5, с. 56–57]. Згодом, за власним образним зізнанням Ч. Пірса, його «кантіанство повільно, проте невідворотно потоншало до меж можливого; так воно перетворилося на дріт — але сталевий дріт» [5, с. 111]. На думку В. Кірющенко, у певний момент свого розвитку теорія Ч. Пірса збочила з провідної колії кантівської думки, зберігши тим не менш її принциповий настрій і структуру [5, с. 111].

На відміну від І. Канта, який побудував власну систему категорій чи то розсудкових понять, спираючись на поділ суджень, притаманний тогочасній формальній логіці (за кількістю, якістю, відношенням і модальністю) [4, с. 92], Ч. Пірс узяв за основу для виведення категорій аналіз структури судження, оскільки «єдність, що до неї розум приводить враження, становить єдність пропозиції (судження. — *Д. Б.*)» [8, с. 97; 7, с. 116]. Перший варіант «таблиці категорій» уключав п'ять елементів: «субстанцію», «якість», «відношення», «репрезентацію» та «буття» [8, с. 103; 7, с. 116]. Пізніше Ч. Пірс відмовив у статусі категорій «субстанції» та «буттю», оскільки категорія субстанції відповідала суб'єкту пропозиції, а категорія буття виступала абстрактним виразом зв'язки предиката й суб'єкта, тож із точки зору логіки відношень обидві були зайвими [7, с. 118].

Натомість категоріям «якості», «відношення» й «репрезентації» Ч. Пірс зберіг вірність до останку, хоч їх розуміння також із часом зазнало змін. Зрештою, саме ці категорії зумовили зміст класифікації знаків «за Ч. Пірсом». Слід також зазначити, що «буття» й «субстанція» неявно лишилися присутніми у списку категорій, розчинившись серед інших та суттєво ускладнивши розуміння класифікації знаків (у чому можна переконатися, наприклад, порівнявши трактування змісту й підстав класифікації Ю. Мельвілем і В. Кірющенко).

Категорія «якості» (перша категорія) виражає якість як таку, безвідносно до чогось іншого. Зелений колір може бути кольором фіранки, але існує як якість незалежно від існування або неіснування реальної фіранки. Говорячи про сприйняття якості, Ч. Пірс уживає термін «відчування», пояснюючи: «під відчуванням я розумію відчуття без зв'язку з певним предметом чи обставинами... без накидання його якомусь певному суб'єктові» [8, с. 145–146; 7, с. 129]. Як слушно зазначає Ю. Мельвіль, тут прослідковується цілком очевидна тенденція трактувати «якості» в дусі платонізму, з тою лише різницею, що їм приписується не актуальне, а тільки потенційне існування. Невтілена або нереалізована якість може існувати не в дійсності, а лиш у можливості. Саме це «буття в можливості», за Ч. Пірсом, притаманне першій категорії. Адже будь-яке втілення якості передбачає відношення до чогось іншого, а це вже друга категорія [7, с. 129–130].

Категорія «відношення» (друга категорія) пов'язана з існуванням, охоплює царину досвіду й має діадичний характер (становить двочленне відношення). «Діада складається з двох суб'єктів (об'єктів, предметів. — *Д. Б.*), що утворюють єдність, — пише Ч. Пірс. — Два суб'єкти — це ще не діада, а лиш один з її елементів. Другий елемент діади становить специфічне відношення між суб'єктами, яке надає їм нових властивостей» [8, с. 141; 7, с. 142]. На його думку, діада є

індивідуальним фактом в екзистенційному розумінні, цей факт не має нічого «загального». Буття монадичної якості (перша категорія. — Д. Б.) — лише потенційність, позбавлена існування. Натомість існування в чистому вигляді діадичне. За Ч. Пірсом, «існування — це присутність у певному всесвіті досвіду, — хай то буде всесвіт наявних у цю мить матеріальних предметів або всесвіт законів, феноменів і відчужень — і ця присутність передбачає, що кожна річ перебуває в динамічній взаємодії з будь-якою іншою річчю цього всесвіту» [8, с. 143].

І нарешті, третя категорія — категорія «репрезентації». На відміну від монадичної, першої, та діадичної, другої, третя категорія, природно, є втіленням «третинності» або «троїстості». Захоплений ідеями хімічної валентності [8, с. 118 — 120], Ч. Пірс помітив, що між логікою побудови хімічних ланцюжків і логікою предикативних відносин у мові наявні певні паралелі. «Зокрема, — зазначає В. Кірющенко, — його увагу привернув той факт, що відповідно до ідеї хімічної валентності жодна зі структур, за винятком тривалентної, подвоюючись, не дає більшої кількості зв'язків. Він (Ч. Пірс. — Д. Б.) виявив, що тривалентна структура... відіграє в хімічному ланцюжку ту саму роль, яку схожим чином улаштовані предикативні структури відіграють у природній мові, тобто генерує нові смисли» [6, с. 40]. Ідеї, пов'язані з ідеєю «третинності» або «троїстості», посідають чільне місце в філософії Ч. Пірса, який уважав тріаду найбільш досконалою категоріальною формою¹, що виступає «атомарною» складовою чотири- і п'ятичленних відносин (поліад), та опосередковує зв'язок між першими двома категоріями [7, с. 156]. Власне, опосередкування, представлення одного через інше й становить сутність третьої категорії. «Розглядувана як категорія, третинність (репрезентація. — Д. Б.) є тим самим, що й опосередкування, — стверджував Ч. Пірс. — Усяка опосередкована репрезентація передбачає наявність об'єкта (знака. — Д. Б.), що заміщує собою якийсь інший об'єкт, причому заміщення має бути таким, щоб *досвід* першого зумовлював *знання* про другий» [8, с. 142; 6, с. 143].

Щира, не вироджена третинність (репрезентація) передбачає інтелектуальне опосередкування (інтерпретацію). «Поняття інтерпретації тісно пов'язане з поняттям репрезентації, зокрема в тому, що саме здатність бути об'єктом інтерпретації уможливило справжню репрезентацію як знак», — вважає В. Кірющенко [6, с. 139]. Оскільки знак є чимось іншим, ніж об'єкт репрезентації, то має існувати й певна думка чи положення, що пояснювали б, яким чином (тобто в рамках якої концепції чи на якій підставі) знак репрезентує об'єкт або сукупність об'єктів [8, с. 179]. Власне, це вже згадувана вище інтерпретанта, завдяки якій знак являє собою сукупність взаємозумовлених відношень до денотата й розуму, опертих на певну якісну засаду, або ж аспект загального ставлення до буття. Якщо це троїсте відношення не є виродженим, знак відсилає до свого об'єкта тільки через розумові асоціації й залежить від звички до певного типу поведінки. Такі знаки завжди мають загальний характер, оскільки звички суть загальні правила, що підпорядковують дії так само, як переконання підпорядковують думки² [6, с. 143].

¹ «Можна надзвичайно простим способом (хоч формулювання доказу вельми карколомне) довести, що жодний елемент не може мати валентність більшу трьох» [8, с. 120].

² Це зауваження, проте, у жодному разі не скасовує потреби розрізнення трьох категоріальних елементів, без яких інтерпретація не буде успішною: третинність, або репрезентація, що

Ч. Пірс пов'язує третю категорію з ідеєю регулярності, а отже, й безперервності, закономірності та всезагальності. «Первинність, або якість-відчування (існуючи лише як можливість. — Д. Б.) від часу не залежить, — вважає Ю. Мельвіль, — натомість вторинність як факт існує лише тут і тепер». З третьою категорією не все так просто. Адже регулярність передбачає існування закону й виступає проявом його дії, оскільки «без закону немає регулярності» [7, с. 157]. Час репрезентації — «завжди».

На підставі списку категорій Ч. Пірс виводить три трихотомії, що характеризують знак сам собою, знак у його відношенні до свого об'єкта та знак у його прагматичному аспекті — в його відношенні до інтерпретанти.

Першим розділом кожної з трьох трихотомій виступає знак з точки зору категорії якості, другим — відношення, третім — репрезентації.

Знак сам собою Ч. Пірс іменує «основою» (імовірно, маючи на увазі знак у ролі об'єкта, основи потенційної інтерпретації) [8, с. 177]. Основою з позицій першої з категорій (квалісайном або ж квалісигнумом — залежно від застосування транскрипції чи транслітерації) є знак, що позначає свій об'єкт безпосередньо (колір, звук, розмір тощо); при цьому не має значення, втілена ця якість у реальному об'єкті чи ні. Це «якісний» знак [8, с. 184–185].

Основою з точки зору відношення (сінсайном/сінсигнумом) є дійсний, реально наявний тут і тепер об'єкт (річ, особа чи подія), у якому втілена певна якість (наприклад, згадана раніше зелена фіранка, можливість якої «провіщає» зелений колір) [8, с. 185].

Основа, трактована як репрезентація (легісайн/легісигнум), є переважно конвенційним знаком і позначає певну повторюваність, регулярність, закономірність, утілюючи загальне правило («зелена фіранка» як поняття чи термін). Застосування в конкретних умовах загального знака називається реплікою й являє собою одиничний знак (сінсайн/сінсигнум) [8, с. 185].

Видається, що в царині теорії доказів прикладами якісних знаків могли б виступати загальні поняття належності, допустимості, достовірності й ваги (доказів); законності, доцільності й ефективності (дій); відповідності, компетентності й добросовісності (суб'єктів) тощо. Є певні сумніви стосовно того, чи можна вважати ці характеристики якостями в повному розумінні, але для демонстрації характеру знака це не є принциповим. Натомість як «одиничні знаки» мають трактуватися випадки оцінки з точки зору належності, допустимості, достовірності та ін. конкретних доказів за конкретних обставин; самі ці докази; дії, якими їх створено; особи, які здійснювали ці дії, тощо. Прописані в законі поняття, дефініції, процедури, безумовно, становлять загальні знаки (легісайни/легісигнуми).

З огляду на характер зв'язку знака зі своїм об'єктом Ч. Пірс поділяє всі знаки на три основних типи: ікони, індекси та символи [8, с. 185–186, 200–222]. «Іконою» є знак, що виступає втіленням якості та відсилає до об'єкта означування через подібність до нього (якість) [8, с. 185–186]. Іконічними знаками є малюнки й скульптурні зображення. «Індексом» називається знак, який певним чином пов'язаний з об'єктом означування, є його наслідком або частиною (існу-

заміщує певний об'єкт; діадичність (двоїстість), чи об'єкт, заміщений репрезентацією; монадициність (первинність), або форму, в якій об'єкт заміщується репрезентацією [6, с. 143].

вання-відношення) [8, с. 186]. Прикладами знаків-індексів можуть бути положення флюгера (знак напрямку вітру), дірка від кулі (знак пострілу) та пахоші з кухні (знак смачної страви). На відміну від попередніх, знак-«символ» не має зв'язку з означуваним об'єктом ані через подібність до нього, ані через суміжність із ним. Символи використовуються за традицією чи за згодою (конвенційне опосередкування, репрезентація), прикладами символічних знаків є букви, цифри, слова тощо [8, с. 186].

У семіотичній площині такі докази, як свідчення (усні й письмові), протоколи, експертні висновки становлять символічні знакові системи, що відсилають до певних явищ, безпосереднє спостереження (відчуття) яких не є можливим або доцільним. Речові докази — то переважно знаки-індекси, що своїми властивостями, станом чи приналежністю «свідчать» про певні факти. Роль іконічних знаків у процесі доказування менша, але безперечно, що схеми дорожньо-транспортних подій та діаграми є знаками-іконами. Іконічну природу мають також ідеальні сліди-образи, що залишаються в пам'яті очевидців і згодом відтворюються в іконічній (фоторобот) або символічній (вербальний портрет-опис) формах.

Третя трихотомія знаків Ч. Пірса має справу, відповідно, з останньою позицією системи категорій (репрезентацією), тобто зі знаком у його відношенні до інтерпретанти. Інакше кажучи — зі способом інтерпретації знака. Як зазначає Ю. Мельвіль, ця трихотомія попри позірну простоту передбачуваного поділу на класи знаків, виявилася найменш опрацьованою й роз'ясненою автором [7, с. 199]. Це приводило і приводить до суттєвих відмінностей у способах трактування елементів класифікації в цій її частині [7, с. 199–203; 6, с. 48–50], але разом із тим — до в цілому узгоджених результатів.

Отже, рема, діцисайн/діцисигнум й аргумент являють собою відповідно знак можливості об'єкта, знак дійсного існування об'єкта і знак об'єкта як правило інтерпретації. Ці три типи знаковості характеризують знаки — хай то буде абстракція, згадка, інстинктивна реакція, слово чи текст, загальний тип, соціальний або природний закон тощо — з позиції того, як вони *можуть бути* інтерпретовані, *були* інтерпретовані чи *мають бути* інтерпретовані [6, с. 48]. Особливості представників цієї трихотомії знаків мають неабияке значення в процесі доказування за допомогою фактичних даних, з яких шляхом інтерпретації «виводяться» факти, і дають можливість більш реалістично уявити собі природу результатів юридичного доказування.

Насамкінець слід зауважити, що ця стаття також є текстом-знаком, який являє собою лиш одну з ланок необмеженого семіозису, інтерпретує окремі положення теорії знаків Ч. Пірса й раніше опублікованих автором текстів та у свою чергу потребує подальших читацьких інтерпретацій. Інакше «розповідати, як і чому він писав» [3, с. 13] знову змушений буде сам автор.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Бочаров Д. Функціонування доказів як семіозис: від фактичних даних — до фактів / Д. Бочаров // Право України. — 2012. — № 7. — С. 127–133.
2. Бочаров Д. Юридичний доказ як динамічна знакова конструкція / Д. Бочаров // Право України. — 2011. — № 2. — С. 186–192.

3. *Еко У.* Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. М. Гірняк. — Л. : Літопис, 2004. — 384 с.
4. *Кант І.* Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. — К. : Юніверс, 2000. — 504 с.
5. *Кирющенко В.* Чарльз Сандерс Пірс, или Оса в бутылке. Введение в интеллектуальную историю Америки / В. Кирющенко. — М. : Изд. дом «Территория будущего», 2008. — 373 с.
6. *Кирющенко В.* Язык и знак в прагматизме / В. Кирющенко. — СПб. : Изд-во Европ. ун-та, 2008. — 199 с.
7. *Мельвиль Ю. К.* Чарльз Пірс и прагматизм / Ю. К. Мельвиль. — М. : Изд-во МГУ, 1968. — 500 с.
8. *Пірс Ч. С.* Избранные философские произведения / Ч. С. Пірс ; пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукідзе, Т. Дмитриева. — М. : Логос, 2000. — 448 с.
9. *Еко У.* Заметки на полях «Имени розы» / У. Еко ; пер. с итал. Е. А. Костюкович. — СПб. : Симпозиум, 2007. — 92 с.

Бочаров Д. О. Загальна теорія знаків Ч. С. Пірса та теорія доказів: точки перетину

Анотація. У статті аналізуються можливості використання положень загальної теорії знаків Ч. Пірса для вдосконалення теорії юридичних доказів. Покладена в основу класифікації знаків система категорій (якість, стосунок, репрезентація) відкриває перед теорією доказів нові багатонадійні перспективи, знімає потребу розрізняти «предметне» і «сміслові» значення й демонструє підстави перетворення юридичних доказів на аргументи в перебігу доказування.

Ключові слова: докази, знаки, категорії, якість, відношення, репрезентація, аргумент.

Бочаров Д. А. Общая теория знаков Ч. С. Пирса и теория доказательств: точки пересечения

Аннотация. В статье анализируются возможности использования положений общей теории знаков Ч. Пирса для усовершенствования теории юридических доказательств. Положенная в основу классификации знаков система категорий (качество, отношение, репрезентация) открывает перед теорией доказательств новые многообещающие перспективы, избавляет от необходимости различать «предметное» и «смысловое» значение, демонстрирует причины трансформации юридических доказательств в аргументы в процессе доказывания.

Ключевые слова: доказательства, знаки, категории, качество, отношение, репрезентация, аргумент.

Bocharov D. General Theory of Signs by C. S. Peirce and Theory of Proofs (Overlapping Points)

Summary. The article analyzes the possibilities of using concepts of General Theory of Signs by C. Peirce to refine the theory of legal evidences. Taken as a basis for classification of signs the system of categories (quality, attitude, representation) opens for theory of proof promising prospects and demonstrates reasons for transformation of legal evidences into arguments in the course of proving.

Key words: evidences, signs, categories, quality, attitude, representation, argument.